

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ЩОДО ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ У II ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Кацук М. Г. к. п. н.

Україна, м. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijits/01062018/5688

ARTICLE INFO

Received 16 April 2018

Accepted 19 May 2018

Published 01 June 2018

KEYWORDS

forms of legal education,
lesson,
lecture,
dispute,
theoretical conferences

ABSTRACT

The methodological aspects, namely forms of legal education of senior pupils in the second half of the twentieth century are considered in the article. The forms of legal education are defined as all kinds of activities of teachers and pupils, aimed at forming the legal consciousness and increasing the legal culture of pupils. It is proved that legal education of pupils at the defined period was realized through various forms, such as lesson, legal course of lectures, clubs and universities of legal knowledge, thematic disputes, theoretical conferences, competitions and quizzes, meetings with law-enforcement workers etc. Different types of lessons are defined, namely lesson-lecture, lesson-discussion, lesson-dispute, lesson – TV program, lesson-excursion.

© 2018 The Authors.

Вступ. Розбудова України на засадах демократії та права вимагає перегляду і переосмислення завдань виховної роботи у сучасній загальноосвітній школі з урахуванням соціального замовлення та процесів світової і європейської інтеграції. Вибір державою прогресивного вектору, зорієнтованого на найвищі цінності людської спільноти, дає підстави говорити про нові завдання та цілі сучасного виховання. Особливо актуальними зазначені тенденції є для процесу організації та реалізації завдань правового виховання.

Прагнення України й українців до побудови громадянського суспільства зумовлюють необхідність удосконалення сфери правових знань та формування правової свідомості, що своєю чергою вимагає ретельного й ґрунтовного перегляду методики здійснення правового виховання учнівської молоді.

Метою нашого дослідження є розкрити методичні аспекти, а саме форми правового виховання учнівської молоді у виховній роботі загальноосвітньої школи другої половини ХХ століття, з наміром можливого використання прогресивного історичного досвіду в умовах трансформації сучасної системи правового виховання учнів.

Результати дослідження. Система *форм* правового виховання учнівської молоді у другій половині ХХ століття складалася на основі досягнень тогочасної педагогічної і психологічної наук у залежності від вікових та індивідуальних особливостей школярів, з урахуванням певних суспільних обставин, рівня їхньої культури та розвитку.

Зазначимо, що основною формою правового виховання старшокласників, яка забезпечувала оволодіння систематизованими правовими знаннями, сприяла профілактиці правопорушень, зміцненню дисципліни, підвищенню їхньої правосвідомості був *урок*, який також впродовж досліджуваного періоду зазнав певних змін, як і змістового наповнення, так і урізноманітнення форм проведення.

Як свідчить аналіз архівних джерел на початку досліджуваного періоду ще не було чіткого розуміння змісту правового виховання старшокласників, не було й окремої навчальної дисципліни, яка б забезпечувала засвоєння учнями правових норм суспільного життя. Лише з 1959/1960 н. р. у десятих класах загальноосвітніх шкіл було введено курс Конституції СРСР, який викладався разом з історією та суспільствознавством. Як зазначають дослідники, такі уроки часто зводились до переказування основних положень Конституції як правового документа держави та основ окремих галузей права: трудового, цивільного, кримінального, сімейного, що будуть необхідні майбутнім працівникам у процесі трудової діяльності та життя [4, с. 15].

Вагомим кроком на шляху до визначення питань змісту правового виховання старшокласників та урізноманітнення форм і методів його реалізації стало введення у 8 класі загальноосвітньої школи предмета “Основи Радянської держави та права” [8, с. 16]. Так, в цей час вже поряд із традиційним уроком почали використовуватися: урок-лекція, урок-бесіда, урок-диспут, урок-ділова гра, урок-КВК, урок-брей-ринг, уроки-телепередачі, урок-екскурсія [2, с. 43].

Найбільш поширеними серед них у досліджуваний період були *уроки-лекції* та *уроки-бесіди*. Серед основних вимог до їхнього проведення визначалися уникнення “сухості викладу” навчального матеріалу, зайвої деталізації правових норм, врахування інтересів і потреб старшокласників та підсилення теоретичного матеріалу прикладами з тих сфер життя, які близькі і зрозумілі старшокласникам [7, с. 16 – 17].

Більш прогресивними для цього періоду були *уроки-диспути* – це уроки вільного обміну думками. На них старшокласники вчилися логіці, умінню оперувати фактами, доводити свою правоту, аргументовано переконувати. Для забезпечення ефективності таких уроків вчитель проводив попередні індивідуальні і групові бесіди з учнями. Їх сенс був не в “...заангажуванні школярів, не в завчасному розподілі їх виступів, а в тому, щоб посилити інтерес до обговорюваної проблеми, спонукати до самостійних роздумів, психологічно підготувати до активної участі в обговоренні: звільнити від невпевненості, скутості, сором’язливості” [7, с. 29].

Користувались популярністю серед старшокласників *уроки-ділові ігри*. Їх переваги над традиційними уроками-лекціями чи уроками-семінарами були очевидними. На таких заняттях розігрувались різноманітні життєві ситуації, шукався вихід з них виключно в правовому полі. Таким чином старшокласники мали змогу перевірити свої знання правових норм та набирались певного досвіду у вирішенні різноманітних життєвих ситуацій.

Ефективним було і проведення *уроків-телепередач*, які сприяли більш глибокому засвоєнню учнями правових норм поведінки. Зазначимо, що у досліджуваний період була розроблена та впроваджена в життя програма телевізійних передач, у яких виступали юристи, депутати, робітники державних і суспільних організацій, демонструвалися фрагменти з художніх фільмів, репортажі та інші матеріали, що дозволяли провести заняття з права в більш доступній і емоційній формі [3, с. 46].

Для кращого засвоєння старшокласниками знань з основ права у загальноосвітніх школах використовувалися *уроки-екскурсії*, під час яких теоретичні положення наочно ілюструвалися практичним матеріалом. Такі уроки проводились з метою закріплення теоретичного матеріалу з певних тем “Основ Радянської держави і права” [7, с. 17].

Форм правового виховання старшокласників у рамках позакласної виховної діяльності існувало значно більше, ніж у рамках традиційного уроку. Тут вони відзначалися креативністю, нестандартністю, поєднанням різноманітних прийомів виховання, певною нерегламентованістю у часі, способі діяльності, кількісному та якісному складі учасників тощо.

Таким чином, вчені-педагоги другої половини ХХ століття до загальних форм правового виховання відносять “усі види діяльності педагогічного та учнівського колективів, спрямованих на формування правосвідомості та підвищення правової культури учнів в цілому. Сюди відносяться:

- факультативні заняття з основ радянського законодавства (для учнів 9 – 10 класів, що вчаться середніх ПТУ, технікумах, де немає навчального курсу);
- школи, лекторії, кінолекторії та університети правових знань для учнів, їх батьків і педагогів;
- тематичні вечори на відповідні теми: “Моя міліція”, “Суд на варті закону”, “Праця в рядках закону” і т. д.;
- вечори зустрічі юристів з колективами учнів і їх батьками, вечори питань і відповідей;
- диспути, обговорення книг, статей і кінофільмів з морально-правової тематики;
- конкурси, олімпіади з питань права і чинного законодавства;
- бюлетені і стенди: “Нове у радянському законодавстві”, “Людина і закон”, “Молодь, твої права і обов’язки” і т. д.;
- стенди, виставки або куточки юридичної літератури у бібліотеках і гуртожитках учбових закладів;
- стінгазети і місцеві радіопередачі, що висвітлюють окремі питання правового життя навчальних колективів, сатиричні листки, де обговорюються правопорушення і правопорушників;
- діяльність учнівських профспілкових колективів;
- комсомольські оперативні загони, клуби “Держжинець”, учнівські суди честі і т. д.;
- збори в класах, учбових тупах, учбових закладах, де обговорюються питання морально-правової поведінки учнів;

– спеціальні семінари, науково-практичні конференції для викладачів права і інших працівників навчальних закладів за методикою правового виховання учнів і по організації правильного режиму навчання, відпочинку і виробничої практики учнів;

– бесіди учителів і керівників виробничої практики учнів з питань техніки безпеки, трудової дисципліни і дбайливого ставлення до соціалістичної власності” [5, с. 7 – 8].

Задля добору оптимальних форм виховної роботи з правового виховання старшокласників у позакласній виховній діяльності педагога повинні були враховувати чимало факторів, серед яких важливими визначалися вікові особливості школярів, їхні особисті зацікавлення та інтереси, конкретні потреби у правових знаннях, певні традиції навчального закладу, можливість використання різних засобів наочності тощо.

Позакласні форми правового виховання старшокласників стали особливо популярними й ефективними саме тому, що у правовиховну діяльність був унесений елемент творчості, свободи, вільного вибору діяльності і, головне, акцент ставився на суб’єктність особистості, її самостійність і відповідальність за результат діяльності.

Наше дослідження доводить, що кількість і якість форм правового виховання старшокласників у позакласній виховній діяльності була особливо варіативною і відзначалася новизною й оригінальністю: “До числа таких форм слід віднести: школи юного юриста, які діють у позакласній та неробочий час за особливо розробленим навчальним планом, що включає лекції, бесіди; перегляд тематичних кінофільмів; прослуховування судових процесів з подальшим обговоренням таких процесів спільно з судьями, прокурорами, адвокатами, що брали участь в розгляді відповідних кримінальних справ; робота в дитячих кімнатах міліції та ін.; клуби правового виховання молоді, в яких проводяться тематичні зустрічі, усні журнали, вечори питань і відповідей тощо; епізодичні лекції і бесіди на правові теми в аудиторіях молоді; цикли лекцій, що дають слухачам систему знань з відповідних проблем права; тематичні молодіжні конференції та ін. [10, с. 121 – 122].

Окрім спеціально організованої урочної та позаурочної роботи з правового виховання старшокласників в Україні у другій половині ХХ століття діяли також *народні університети правових знань*, які виникли на базі університетів культури, створених народною ініціативою. До кінця ХХ століття вони набули широкого розповсюдження і активно залучали до роботи старшокласників [6, с. 163]. У цих громадських інституціях організувалися лекторії для широкого кола слухачів з метою надання необхідного мінімуму правових знань і навичок, враховуючи при цьому психологічні та вікові особливості слухачів [6, с. 167].

В досліджуваній період при клубах, будинках культури, бібліотеках, у молодіжних гуртожитках, школах організувалися і *юридичні читання*. Юридичні читання супроводжувалися засобами емоційного впливу, а саме: літературно-музичними композиціями, виступами майстрів мистецтв та художньої самодіяльності, переглядами кінофільмів. Їхня тематика була найрізноманітнішою: “Розмова про сім’ю”, “Не проходите байдужими”, “Ні, миритися не будемо”, “Ким бути та як бути?”, “Твої права, твій обов’язок”. Все це одночасно допомагало впливати не лише на свідомість, але й на відчуття слухачів [1, с. 16].

У рамках правового виховання старшокласників у позакласній виховній діяльності для вирішення поставлених завдань у досліджуваній період активно використовуються такі форми усної агітації, як збори, мітинги, виступи перед населенням партійно-радянського активу, тематичні вечори, бесіди [6, с. 98].

За умов посиленої уваги до проблем правового виховання старшокласників виникла необхідність розширення заходів позакласної роботи й урізноманітнення її форм. За таких обставин з’явилися *факультативні заняття*, як доповнення до урочних форм роботи.

У рамках факультативних занять із школярами проводилися бесіди з морально-правових питань, обговорювалися публікації, питання правового характеру, які їх цікавили. Факультативні курси допомагали учням правильно визначити свою громадянську позицію у боротьбі з проявами егоїзму, споживчого ставлення до життя, порушеннями громадського порядку, розвивали у школярів інтерес до вивчення права.

Слід відзначити, що запрошення на заняття факультативу працівників правоохоронних органів, було характерним для організації правового факультативу у досліджуваній період. Загалом перевага правових факультативів над традиційними уроками права полягала в ширших можливостях використання нестандартних методів та прийомів в процесі їх проведення, що своєю чергою спонукало старшокласників до активності та самостійності у глибшому пізнанні права, конкретних законів, вироблення вміння орієнтуватися в різних деталях законодавства.

Оцінюючи особливості правового виховання старшокласників у досліджуваній період зазначасмо, що *основною формою правового навчання* та виховання молоді, що вчиться, все ж залишалася *лекційна підготовка*, що здійснювалася шляхом читання окремих лекцій і проведення бесід з правової тематики, або ж реалізувалася засобом проведення *циклів лекцій* та бесід зі спеціально вибраних конкретних тем чи спеціальної програми: “Практикується організація лекторіїв, народних правових університетів для школярів і інші форми позашкільного навчання, де лекційна робота поєднується з різними методами правового навчання. У цілях покращення постановки щодо правового виховання школярів за певними школами закріплювались юристи, де вони постійно читали лекції і проводили бесіди на юридичні теми” [6, с. 176].

Лекторії з правової тематики організовувалися в колективах, клубах, будинках і палацах культури. Вони дозволяли зібрати широку аудиторію, залучити до читання лекцій найбільш підготовлені лекторські кадри. У низці випадків лекції супроводжуються демонстрацією засобів наочної агітації і кінофільмів. *Лекторії* стали комплексним заходом формування правовиховної культури школярів, дали змогу поєднати різні методи виховання і зробити цю діяльність масовим явищем.

Критичний аналіз практики правового виховання старшокласників у позакласній виховній діяльності у другій половині ХХ століття дозволяє нам стверджувати, що методична база цього процесу була досить досконалою. Вона презентувалася, поруч із традиційними, значною кількістю різноманітних оригінальних форм позакласної виховної діяльності: “Іншими формами правового виховання молоді є вечори-зустрічі з працівниками міліції, суду, прокуратури, ветеранами цих органів тощо.

Зважаючи на тенденцію індивідуалізації правовиховної роботи серед старшокласників у досліджуваній період активно використовується *диспут*. Його розглядали одним із шляхів формування правових уявлень, поглядів і переконань. Предметом диспуту, як правило, обирали важливу морально-правову проблему, яка викликала різні судження, пов’язані з пошуком відповідей на запитання, та була цікавою для старшокласників [7, с. 28].

У процесі диспуту учні вчилися самостійно оцінювати ті чи інші судження, обстоювати свої погляди, аргументувати їх, диспут підтримував певну оптимістичну та активну атмосферу спілкування, формувалася громадська думка тощо.

Задля реалізації завдань правового виховання старшокласників у позаурочній виховній роботі школи часто використовувалася така *форма роботи як зустрічі з представниками правоохоронних органів*. Була також розроблена спеціальна методика їх організації та проведення. На вечорах зустрічей і тематичних вечорах зазвичай присутніми були гості – компетентні працівники правоохоронних органів, члени добровільних народних дружин, комсомольських оперативних загонів та ін. Як правило, пріоритет в інформуванні щодо питань права і закону надавався власне гостям цих зустрічей, поряд з цим передбачалася можливість поставити гостям питання.

Активна участь старшокласників, дієвий характер запитань ставили учня у статус суб’єктності, допомагали йому свідомо прийняти ті чи інші правові позиції. Вчені засуджували практику односторонності в організації таких форм роботи і пропонували акцентувати увагу на активності та свідомості учнів.

Отже, до зустрічей з практичними працівниками правозахисних органів пред’являлися такі основні вимоги:

- виступи практичних працівників-юристів мають бути педагогічно грамотні і не носити характеру залякування або розбору присутніх в залі, хай і не найкращих учнів;
- зустріч має бути двосторонньою, щоб учні грали активну роль співдоповідачів або опонентів. А для цього потрібна попередня підготовка, як потрібна вона і при організації тематичних вечорів під певними правовими девізами [5, с. 10 – 11].

Значні можливості для правового виховання старшокласників у позакласній виховній роботі були закладені в *зустрічах з працівниками виробництва, ветеранами війни та праці*. Такі зустрічі покликані були формувати правову культуру особистості, збагачувати її правові знання, готувати до життя у правовій державі.

Популярною формою пропагування правових знань були *вечори запитань і відповідей та тематичні вечори*. З метою удосконалення таких форм роботи науковці радили урізноманітнювати методи і засоби впливу на школярів, використовуючи при цьому: виступи працівників суду, прокуратури, міліції, демонструвати кінофільми, виступи колишніх правопорушників: “Усе це дає можливість зробити вечори цікавими, правову інформацію дохідливою, переконливою, насиченою яскравими прикладами з життя. Особливо активізує

процес сприймання правової інформації, примушує учнів пережити почуте виступ на вечорі колишнього правопорушника про те, що привело його на лаву підсудних, про людей, які допомогли йому стати на правильний життєвий шлях” [9, с. 73].

Серед активних форм правового виховання старшокласників вигідно вирізнялися *конкурси та олімпіади з правових знань*: “Перевагою конкурсів й олімпіад по праву є те, що вони дозволяють молодим людям активно поповнювати свої правові знання, піднімають інтерес до цих знань, закріплюють їх емоційними переживаннями і, отже, роблять їх стійкішими і усвідомленими” [5, с. 13].

До активних методів правового виховання старшокласників відносимо також *вікторини з правової тематики*. Обґрунтовуючи методику проведення таких вікторин вчені зазначають, що: “Для підготовки вікторини створюють спеціальну групу, до складу якої залучають працівників правоохоронних органів, учителів та учнівський актив. Група розробляє програму і умови вікторини, проводить її, визначає переможців.

Формулюючи запитання вікторини, намагаються, щоб вони не виходили за межі навчальної програми, охоплювали найістотніші поняття і положення, важливі для виявлення рівня правової культури учнів” [9, с. 71].

Цікавою формою правовиховної роботи зі старшокласниками був *усний журнал*. Він присвячувався, як правило, певній правовій проблемі чи комплексу різних питань, тобто міг бути тематичним або оглядовим. Його зміст розкривався на імпровізованих стилістичних сторінках, “кожна з яких є стислим усним повідомленням з якогось правового питання”. Зміст сторінки відображав певний елемент цілісної форми правової роботи. Сторінка могла бути ілюстрованою експонатами, фрагментами з кінофільмів, діапозитивами, віршами, піснями тощо [9, с. 71].

Поширеною формою правового виховання учнів стала також *читацька конференція*. Вибір теми конференції визначався, як правило, завданнями правового виховання учнів та їх інтересами (“Право і мораль”, “Конституція України – Основний Закон моєї Батьківщини”, “Мої права й обов’язки” та ін.). Читацька конференція ретельно готувалася учнями та вчителями з урахуванням усіх атрибутів цієї форми роботи: “Щоб якомога більше учнів залучити до підготовки і проведення конференції, їм доручають оформлення оголошення, плакатів, альбомів, виставок книжок, випуск стінгазети, складання запитань для вікторини, добір кінофільмів, запрошення гостей тощо” [9, с. 72].

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що у другій половині ХХ століття правове виховання учнівської молоді реалізувалось через значну кількість різноманітних форм, що своєю чергою позитивно впливало на формування їхньої правової свідомості та правомірної поведінки, вміння самостійно приймати рішення в конкретних життєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давыдов Г. П. Правовое воспитание в системе работы школы / Г. П. Давыдов, В. М. Обухов. – М. : Педагогика, 1976. – 48 с. (51)
2. Долгова А. И. Правовое воспитание молодежи / А. И. Долгова. – М. : Знание, 1979. – 47 с. (57)
3. Долгова А. И. Правовое воспитание несовершеннолетних / А. Долгова, А. Кожевникова, А. Медведев. – М. : Знание, 1977. – 96 с. (56)
4. Мурадян Э. М. Правовое воспитание школьников / Э. М. Мурадян. – М. : Знание, 1975. – 46 с. (154)
5. Найбич В. И. Методика правового воспитания молодежи / В. И. Найбич. – Ленинград : Об-во “Знамя” СРСР, 1977. – 184 с. (155)
6. Павлов А. С. Правовое воспитание / А. Павлов. – М. : Сов. Россия, 1972. – 270 с. (173)
7. Правовое воспитание старшеклассников : методические рекомендации. – Минск, 1985. – 50 с. (188)
8. Соколов Я. Нравственно-правовое воспитание школьников / Я. Соколов. – М. : Знание РСФСР, 1984. – 40 с. (217)
9. Фіцула М. М. Правове виховання учнів / М. М. Фіцула. – К. : ІЗМН, 1997. – 148 с. (256)
10. Элькинд П. С. Правовое воспитание молодежи / П. С. Элькинд // Основы теории и практики общественно-политической работы : методический сборник / под ред. В. П. Рожина, А. Я. Колесникова. – Л., 1981. – С. 96 – 111. (274)